

Sisukord

Autorilt	3
Vene kirjanduse loojang...	5
...või kangelaste ja dekoratsioonide vahetumine?	6
<i>Underground</i> vene kirjanduses	7
Aleksi Tsvetkov, „ <i>ei muuda ma asjade seisu...</i> ”	8
Venedikt Jerofejev ja tema poeem „ <i>Moskva–Petuški</i> ”	9
Mida uut on uues kirjanduses?	20
Nüüdisaja proosast	20
Aleksi Varlamovi romaanist „ <i>Ohmu</i> ”	20
Ljudmila Petruševskaja, „ <i>Must palitu</i> ”	23
Dmitri Lipskerovi romaanist „ <i>Nelikümmend aastat Tšantšžoed</i> ”	28
Vladimir Makanin, „ <i>Sürr Proletariaadi rajoonis</i> ”	30
Uuest luulest	32
Igor Irtenjev, „ <i>Jube pilt</i> ”	33
„ <i>Lähen välja... kaugel ees kaob uttu...</i> ”	33
Vsevolod Nekrassov, „ <i>Kui ime jäi see tund mul meele...</i> ”	33
Postmodernism	36
Dmitri Prigov, „ <i>Militsaner jalutab pargis...</i> ”	38
„ <i>Ei taha Reagan torusid...</i> ”	38
Lev Rubinštein, „ <i>Kangelase ilmumine</i> ”	40
Timur Kibirov	42
Dmitri Prigov, „ <i>Dagestani taevas</i> ”	43
Vagritš Bahtšanjan	44
Tatjana Tolstaja romaanist „ <i>Kõss</i> ”	46
Viktor Jerofejevi jutust „ <i>Elu idioodiga</i> ”	51
Vladimir Sorokin	54
Viktor Pelevin	81
Massikirjandus	110
Darja Dontsovast ja tema romaanidest	111
Boriss Akunin, tema „äriprojekt” ja tema „uus kangelane” Erast Fandorin	114
Realism ja postrealism	142
Anatoli Koroljov, „ <i>Filosoofi koer</i> ”	143
Vladimir Makanin, „ <i>Quasi</i> ”	157
„ <i>Kaukaasia vangistatu</i> ”	161
Andrei Gerassimov, „ <i>Õrn iga</i> ”	185
Biograafilisi andmeid	188

Autorilt

Kirjanduslood on tavaliselt konservatiivsed ega käsitle peaaegu kunagi tänapäeva autoreid ja teoseid. Nüüdisaja kirjandusprotsessi piirjooned on hägused, homsete klassikute näod ei eristu veel, maksab põhimõtte, et ükski prohvet ei ole kuulus omal maal.

Ometi on vene kirjandus alates 1985. aastast muutunud peaaegu tundmatuseni. Nõukogude kirjandus ei olnud kunagi autonoomne ideoloogilise problemaatika suhtes. Nüüd algas kirjandusliku sõna vabanemine.

Tsensuuri likvideerimisega muutusid kättesaadavaks seni keelatud autorid, teemad ja teosed, terved vene keele kihid, mida varem ajakirjade ja raamatute lehekülgedele ei lubatud. Samal ajal minetas kirjandus ühiskonnas oma juhtiva koha, mis tal oli olnud totalitaarse režiimi ajal, kui töene ajalugu, publitsistika ja filosoofia olid mõeldamatud ning kirjandus täitis ideoloogilise tsensuuri tingimustes nende aset. 1980. aastate keskpaigast peale hakkas „mõistukõne”, mis laskis lugeda „ridade vahelt”, aegapidi oma tähtsust kaotama.

Selle perioodi kirjanduslik panoraam on mitmepalgeline ja värvikirev. Alates elitaarsest proosast ja lõpetades publitsistikaga, alates postmodernismist ja lõpetades massikirjandusega (Aleksandr Buškov, Boriss Akunin, Aleksandra Marinina, Darja Dontsova); alates heast proosast, mis ei pelga fantaasiaelemente (Vladimir Makanin, Georgi Vladimov, Ljudmila Petruševskaja, Tatjana Tolstaja, Ljudmila Ulitskaja) ja lõpetades viimistletud, rafineeritud luulega (Olga Sedakova, Svetlana Kekova, Vladimir Gandelsman).

Käesolev raamat on katse tutvustada uuemat vene kirjandust: eredad nimed, olulised teosed, eri kirjandusžanrid ja uued suundumused.

Venemaa ajaloos leidsid 1980. aastate keskel aset pöördelised sündmused: võimule tuli uus poliitikute põlvkond, kes eitas totalitarismi, ühe partei diktatuuri ja tsensuuri ning vastandas neile demokraatia, mitmeparteilise süsteemi ja avatuse. Globaalsete muutuste päevil ei muutu mitte kirjanik, vaid kirjanduse pale.

Kirjanduslikud ning ühiskondlik-poliitilised ajakirjad, mida on tavaks nimetada „paksudeks ajakirjadeks” (erinevalt informatiivsetest, illustreeritud ning erisuunitlusega väljaannetest, näiteks naiste- ja moeajakirjadest, jmt), on alati olnud vene kirjanduselu eripärasid. Just nendes ajakirjades avaldatakse alates 1987. aastast autoreid ja teoseid, mis ei pääsenud omal ajal tsensuurist läbi.

Nii avaldati neis ajakirjades esmakordselt Jevgeni Zamjatini romaan „Meie” (1920) ja Mihhail Bulgakovi jutustus „Koera süda” (1925) ning Ossip Mandelštami ja Anna Ahmatova paarkümmend aastat varem kirjutatud luuletused ja poeemid. Lugejateni jõudsid ka esimese laine emigrantlike kirjanike Vladimir Nabokovi, Gaito Gazdanovi, Boriss Poplavski teosed. Lõpuks sai nõukogude lugeja võimaluse tutvuda Boriss Pasternaki romaaniga „Doktor Živago”, mis oli autorile toonud Nobeli preemia. 1987. aastal avaldas ajakiri Novõi Mir esimese valiku veel ühe Nobeli preemia laureaadi, Jossif Brodski luuletusi. Kui varem juhtusid KGB töötajad läbiotsimisel avastama kellelgi masinakirjakoopia Aleksandr Solženitsõni „Gulagi arhipelaagist” (mis käsitleb NSV Liidus asetleidnud poliitiliste repressioonide ajalugu), siis sellest piisas, et inimene arreteerida ja vangi panna, saata asumisele või laagrisse karistust kandma, aga 1989. aastal avaldas „Gulagi arhipelaagi” seesama Novõi Mir.

Vene lugejad sattusid olukorda, mil kirjandusel näiliselt nagu polnudki olevikku – kiirustades kerkisid üksteise järel nende silme ette möödunud aastakümned, tunnustus kuulus kirjanikele, keda tsensuur oli pikka aega lugejast eemal hoidnud, lühikeseks ajaks sai kirjandusest sõna „tõde” sünonüüm. Artiklis „Vastastundel” iseloomustab kirjandusteadlane Sergei Averintsev neid muutusi nii: meie silme all „toimub kultuuri koostise enda fundamentaalne ümberkujundamine.” Lugeja reageeris muutustele tormiliselt: ajalehtede ja ajakirjade tiraažid tõusid taevasse, 1988. aasta lõpus oli Novõi Miri tiraaž ligikaudu miljon kuussada tuhat eksemplari, 1989. aastal trükiti ajalehte Literaturnaja Gazeta rohkem kui kuus miljonit kakssada tuhat eksemplari. Iseloomuliku pealkirjaga artiklis „Pärast šokki” märkis kriitik Aleksandr Agejev tabavalt, et „vaid mõne aastaga on lugeja „neelanud” peaaegu terve sajandi jagu kirjandust, kusjuures see on olnud kõige kõrgemal tasemel vaimutoit”. Niisugune olukord pidi paratamatult lugejaid

väsitama. Lugeja väsis kirjandusest, mille oli läbi immutanud poliitika, kirjandusest, milles kajastus sotsiaalne kriis.

1991. aastal lagunes koos NSV Liiduga ka NSVL Kirjanike Liit; Novõi Miri ja teiste „paksude ajakirjade” tiraaž langes järsult (praegu on see üheksa ja pool tuhat eksemplari). Kirjanik ja kriitik Viktor Jerofejev võib end pidada prohvetiks, sest juba 1989. aastal kirjutas ta artiklis „Vene kirjanduse peied”: „Minu meelest on nõukogude kirjandusel lõpp käes. Pole võimalu, et ta ongi juba kangestuv surnukeha, suure peaga ideoloogiline laip, olles heitnud vaikselt ja häbelikult hinge. Mis siis ikka, mina tema matusel küll pisaraid valama ei hakka, kuid kõne tema muldasängitamisel pean ma meelsasti.

Palju aastaid pidid kirjanikud ellujäämise nimel tegema kompromisse nii oma südametunnistuse kui ka oma poetikaga, mis ei ole vähem tappev. Ühed kohandusid, teised müüsid end (mis ei päästnud ei ühtesid ega teisi terrori ruletist), kolmandad poosid end üles, kuid nende kibedad piinad [---] võisid vaevalt küll olla sõnakunsti Paabeli torni tugevdavaks tsemendiks. [---]

Praegu see kõik laguneb. Ehitise liitekohad annavad järele, õhupall lõhkeb, kuldne heaolu on ammendatud, käes on pankrot. Aga alles eile oli kõik nii toredasti omavahel seotud: kirjanikud olid partei abimehed, kunst kuulus rahvale.

See kirjandus ei ole jõudnud veel surra, aga juba mõtled: kas see üldse eksisteeriski...

Ühiskonna skisofreenilisus lõi erilist tüüpi kirjaniku: oma töölaua taga istudes väljendas ta riiklikku mõtlemist ja oma suvilas puhates jumaldas tarbimisühiskonda...

Niisiis on see matus rõõmus [---], see annab lootust, et Venemaal, millele on traditsiooniliselt omane andekate inimeste küllus, tekib uus kirjandus, mis ei ole ei rohkem ega vähem kui kirjandus.”

...VÕI KANGELASTE JA DEKORATSIOONIDE VAHETUMINE?

1980. aastate lõpus sagesid arutlused uue vene kirjanduse üle, nendes osalesid kirjanikud, kirjanduskriitikud, lugejad, filosoofid jt. Mida uus kirjandus endast kujutab, seda mõistis igaüks omamoodi. Luuletaja Semjon Lipkin määratles kirjanduse uut ajastut nii: „Praegusi võime kirjandus ei huvita. Ja see on hea.” Lipkin, kes kuulub vene kirjanike vanemasse põlvkonda, pidas silmas eelkõige tsensuuri kaotamist.

Tänu tsensuurikammitate langemisele pääses lugeja ette niinimetatud *underground*, mille „heroiline periood” oli jäänud 1970. aastatesse. Selle sõpruskonna liikmed, näiteks 1970-ndatel moodustunud rühmituse „Moskovskoje Vremja” luuletajad, valisid oma loomingus sisemise vastuseisu režiimile ja seda toetavale kirjandusele. Nad mõistsid, et nende kirjandus on Nõukogude riigile vastuvõetamatu, ega püüdnudki trükki pääseda. Kirjandus oli neile „isiklik asi”. Sellest lähtudes panid nad hiljem, 1991. aastal, ka oma kirjanduslik-kunstilisele almanahhile nimeks „Isiklik toimik nr”.

Almanahhi „Isiklik toimik nr” kaas

Üks eredamaid *underground*'i esindajaid **Sergei Gandlevski** ütleb oma raamatus „Koljutrepanatsioon”, et tal on au „kuuluda literaatide hulka, kes surusid endas lõplikult maha soovi pääseda trükki, vähemalt mitte nõukogude trükisõnasse. Võis olla teaduste kandidaat, öövalvur, liftipoiss, arhitekt, katlakütja, priileivasööja, mustatöeline, alfons, võis paigaldada ukسلukke ja -silmi [---], tõlkida mis tahes keelest mis tahes keelde, laenutada raamatukogus raamatuid. Kuid tunda end õnnetu nõukogude inimesena oli keelatud. [---] Kirjandus oli meile isiklik asi. Kõõki, valvuriputkasse, katlaruumi ei mahtunud mingi abstraktne lugeja, rahvas, riik. Polnud kedagi, kelle silmi avada ja kellele aru pähe panna. Kõik teadsid kõike niigi.” Oma luules on Gandlevski seda öelnud veelgi lakoonilisemalt: „Ma ise kuulun öövahtide põlvkonda.”

Rühmituse „Moskovskoje Vremja” poeetide luuletused erinesid märgatavalt nende kaasaegsete luulest. Kriitikud nägid nende loomingus katsed leida ühisjooni akmeismiga¹: selliseid mõtteid tekitas luuletustes esitatud „teravate kaasajamärkide

Sergei Gandlevski

¹ Akmeism – isiksusekeskne vormimeisterlikkust ja eraldiolemist rõhutav vool vene luules 20. s. algul

rohkus, kaasaeg oli otsekui hämmastaval kombel säilinud kultuurikiht tulevaste arheoloogiliste väljakaevamiste aladel” (Mihhail Epštein). Need luuletajad püüdsid juba ette jäädvustada oma aega reljeefsetes, ilmekates detailides, mida on hõlpus ära tunda ka palju aastaid hiljem. Niisugused detailid säilivad kui muuseumieksponaadid, kui tunnistused nende inimeste elu ja mõtete kohta, kes löid lahku ametliku kirjandusprotsessi saginast, astusid kõrvale niinimetatud peateelt ja rajasid oma maailma, toetudes osaliselt sellele, mis oli kirjanduses tehtud enne neid, ja osaliselt demonstreerides sel foonil oma algupärasust.

Siia sobib näiteks *underground*i ühe tuntuma poeedi **Aleksei Tsvetkovi** järgmine luuletus.

Aleksei Tsvetkov

ei muuda ma asjade seisu
vaid vaikselt oma päevi elan
just täna käe läkitan erru
ja homme jala tuvasse saadan
austraaliasse sokutan suve
euroopas maha toon lume
on maamunal kuskil ehk mure
et uitab jalg mis kuskil ei sure
ma loodust juhin kindla käega
mis sõnadele tõese põhja teeb
ja õigetest mõtetest täie väega
mu pea tähtsaist käskudest keeb
on ebamugav töö see talle
võib sellest minna pea kiilaks
kuid köitest parima jälle
ta saab et kõrgel ripuks

Rühmitus „Moskovskoje Vremja” lõpetas oma olemasolu 1980. aastate keskel, kui sellesse kuuluvate luuletajate – Aleksandr Soprovski, Aleksei Tsvetkovi, Bahhõta Kenžjevi, Sergei Gandlevski jt loomingut oli juba avaldatud paljudes välismaa (hiljem ka vene) väljaannetes ja see oli pälvinud mitmesuguseid rahvusvahelisi auhindu. Hiljem selgus, et nende poeetiline kõne, mis paistis silma loomulikkusega, klassikute tsitaatide virtuoosse kasutamise ning niinimetatud tavakeele rakendamisega, oli avaldanud tõsist mõju kahele järgmisele vene luuletajate põlvkonnale.

Nõukogude *underground*'i tähtseks on **Venedikt Jerofejevi** poeem „Moskva–Petuški”. Selle autor võiks korrata Gandlevski sõnu: „Ma ise kuulun övvahtide põlvkonda.”

Venedikt Jerofejev

Veidi enne surma kirjutas Venedikt Jerofejev oma „Lühibiograafia” (1983–1990). Olgu sellest toodud mõni katkend, et selgemini näha: Venedikt Jerofejev kuulub S. Gandlevskiga ühte ja samasse literaatide ringkonda: „...pärast kooli kuldmedaliga lõpetamist sõitsin ma seitsmeteistkümnendal eluaastal pealinna, et astuda Moskva ülikooli. Sain sisse, kuid poolteise aasta pärast mind eksmatrikuleeriti, sest ma ei käinud sõjalise ettevalmistuse loengutel. Sellest ajast peale, tähendab alates 1967. aasta märtsikuust, töötasin ma paljudel töökohtadel ja peaaegu kõikjal: toidukaupluse transporditöölise-na..., müürsepa abilisena Tšerjomuškis..., kütjana..., miilitsajaoskonna korrapidajana..., taarapunkti vastuvõtjana..., puurijana geoloogide rühmas..., laskurina sõjaväestatud valves..., raamatukoguhoidjana..., tsemendilao juhatajana Moskva–Pekingi maantee ehitusel ja paljudes muudes kohtades.”

Jerofejevi ema sõnul hakkas poeg kirjutama viieaastaselt. Peale eelnimetatud poemi kuuluvad tema loomingusse „Psühhopaadi märkmed” (1956–1958), mitu filosoofilist esseed ja kirjanduskriitilist artiklit, romaan „Dmitri Šostakovitš” (1972), mille käsikirja ta ära kaotas, tragöödia „Volbriöö ehk Kommodoori sammud” (1985). Väga erudeeritud ja originaalse mõtteviisiga inimene, kes õppis edukalt kahes ülikoolis, ei saanudki kõrgharidust, sest keeldus põhimõtteliselt osa võtmast sõjalise ettevalmistuse kursusest. Ühtki loetletud teost ei avaldatud kodumaal Jerofejevi eluajal, tal õnnestus trükkis näha ainult poemi „Moskva–Petuški” tugevasti lühendatud varianti, mis ilmus ajakirjas *Trezvost i Kultura* (1988–1989). Selle poemi oli ta oma sõnutsi kirjutanud „69. aasta sügisel” ühe hinge-tõmbega, „kaablitöödel Šeremetjevo–Lobnja liinil”.

Kuid Jerofejevi nimi ja tema poemi pealkiri said legendiks juba ammu enne seda, kui teos esimest korda avaldati. „Moskva–Petuški” levis niinimetatud samizdati² kaudu: seda kirjutati kirjutusmasinal ümber ja anti

² Samizdat – 1960. aastate keskel tekkinud mõiste, millega tähistati tsensuuris keelu alla pandud kirjandus- ja publitsistikateoste salajast paljundamist ja levitamist. Teostest tehti käsikirjalisi või masinakirjakoopiaid (ka magnetofoni- ja fotopaljundusi) ning neid levitati käest kätte. Eestikeelne vaste võiks kõlada nagu „omakirjastus”.

lageda üheks ööks või ehk paariks päevaks. Jerofejevil puudus NSV Liidus 17 aasta vältel ametlik elukoht (sissekirjutus), ta ei olnud kirjanike liidu liige, passi oli ta ära kaotanud, aga tema poeem tõlgiti kolmekümnesse võõrkeelde juba enne selle ilmumist autori kodumaal. Seda loeti ahnelt ja tsiteeriti ohtrasti ning nende tsiteerimiste kaudu võis ära tunda „omasid“, inimesi, kes olid häälestunud samale lainele. Kirjaniku lesk Galina Jerofejeva on meenutanud, kuidas ta oli tuttavate käest poeemi kohta pärinud, „millest seal juttu on, aga minu tuttav vastas: „Lihtsalt joodik sõidab elektrirongiga.“ Ma vastasin hiljem samamoodi, kui oli vaja Venediktile sõjaväepiletit vormistada. Psühhoneuroloogiadispenseri arst muudkui ajas peale, kui sai teada, et ta [Venedikt] on „Petuški“ autor, et millest seal räägitakse, kas või ühesainsas peatükis? – Ei midagi erilist, joodik sõidab elektrirongiga.”

Jerofejevi poeemist on saanud nõukogude aja mälestusmärk. Tuntud kirjandusteadlane Andrei Zorin väljendab seda nii: „Ja kui meid kutsutakse mis tahes kohtu ette, siis anname me tunnistusi aja kohta, milles elasime, hoides kätt „Moskva–Petuškil“.“ Neis sõnades sisaldub kõrgeim hinnang Venedikt Jerofejevile korraga kahest aspektist. Esiteks antakse kohtus tunnistusi teatavasti käsi Piiblil, järelikult on poeem oma puhtuse ja tõetunnuse poolest võrreldav selle suure kirjandusmälestisega. Teiseks on poeem A. Zorini meelest parim tunnistus aja kohta, mida selles kujutatakse. Siin peitub varjatud viide Puškini „Jevgeni Onegini“ hinnangule, mille andis Vissarion Belinski, nimetades teost „vene elu entsüklopeediaks“. Ka „Moskva–Petuški“ on omamoodi entsüklopeedia, milles on ühte sulatatud nõukogude inimese olustik ja elu: ülevus ja madalus, naer ja tragöödia, filosoofilised mõtisklused ja alkohooliku arutlused, ideoloogiavastatus ja siiras usk.

Proosavormis poeemi süžee on niisugune: selle kangelane, autori nimekaim Venitška, sõidab Moskvast elektrirongiga Moskva-lähedasse Petuškisse, kus elavad tema armastatud naine ja laps, „kõige prullakam ja malbem pojuke ilma peal“. Poeemi peatükid kannavad enamasti elektrirongi peatuste nimesid: „Moskva – Sirp ja Vasar“, „Sirp ja Vasar – Karatšarovo“, „Karatšarovo – Tšuhlinka“ jt, seega on sisuliselt meie ees too romaani tüüp, mida tuntud kirjandus- ja kultuuriteoreetik Mihhail Bahtin on nimetanud „tekonnaromaaniks“ või „reisiromaaniks“. Sellisel juhul kasutatakse mõistet „tee“ nii otseses kui ka sümbolises tähenduses, nagu kirjutab Bahtin: „Tee valik on elutee valik.“ Teekond kui inimelu metafoor.

„Moskva–Petuški“ kangelane on ambivalentne isiksus: ta on alkohoolik, aga õilis inimene. Poeem algab Venitška mõtisklusega selle üle, miks ei ole ta Moskvast elades näinud Kremli.

Kõik muudkui räägivad: Kreml, Kreml. Kõigilt olen Kremli kohta üht-teist kuulnud, aga ise pole mitte kordagi Kremlit näinud. Kui palju kordi juba (tuhandeid) olen kõndinud purjuspäi või pohmeluses nii põhjast lõuna kui ka läänest ida poole, ühest otsast teise, risti ja põigiti, aga mitte kordagi pole Kremlit näinud.

Ega juhtunud nägema eilegi, ehkki tiirlesin kogu õhtupooliku nende paikade läheduses ja polnudki kuigi purjus. Kohemaid, kui Savelovski vaksalis rongist maha tulin, jõin hakatuseks klaasitäie subrovkat, kuna ma tean omast käest, et mis hommikusse rohuvõtmisse puutub, pole inimkond veel midagi paremat suutnud välja mõelda.

Nõndaks. Klaasitäis subrovkat. Ja hiljem, Kaljajevskajal, teine klaasitäis, aga nüüd enam mitte subrovkat, vaid koriandriviina. Üks mu tuttav teadis rääkida, et koriandriviin mõjuvat inimesele ebahumaanselt, täpsemalt, teeb kõik ihuliikmed tugevaks, kuid rammestab vaimu. Minuga juhtus miskipärast vastupidi, vaim valgus viimse piirini väge täis, ihuliikmeid aga tabas rammestus. Ometi jään nõusse, et ka see on ebahumaanne. Sellepärast pidin sealsamas Kaljajevskajal võtma veel kaks kannu žiguli õlut ja jooma otse pudelist ära veini „Alb de dessert“.

Teie muidugi küsite: aga hiljem, Venitska, mida sa hiljem veel jõid? Ma ei tea õieti isegi, mida ma veel jõin. Mäletan, seda mäletan ma miskipärast selgesti, et Tšehhovi tänaval jõin kaks klaasitäit jahimehe kibedat. Aga ma ei saanud ju ometi üle Sadovaja ringtee minna, ilma et oleks midagi võtnud? See ei tule kõne allagi. Järelikult jõin ma veel midagi.

Pärast läksin ma kesklinna, sest minuga juhtub ikka nii: kui otsin Kremlit, satun ilmtingimata Kurski vaksalisse. Tegelikult pidingi ma Kurski vaksalisse minema, mitte kesklinna, aga siiski võtsin sihi sinna, et kordki Kremlit näha. Samas teadsin juba ette, et mingit Kremlit ma ei näe, vaid satun hoopis Kurski vaksalisse.

Ja praegu on mul kuradima kahju. Muidugi mitte sellest, et ma eile Kurski vaksalini ei jõudnud (see on tühiasi, ei jõudnud eile, jõuan täna). Ja muidugi mitte ka sellest, et ma ärkasin hommikul mingis võõras trepikojas (nagu selgub, olin end eile astmetele istuma sättinud, alt lugeda neljakümnendale trepiastmele, ja sumadan kenasti vastu rinda, jäingi magama). Ei mul sellest kahju ole. Aga kahju on sellest, et nagu ma just praegu kokku arvutasin, olin ma teel Tšehhovi tänavalt trepikojani veel 6 rubla maha joonud. Kus ma jõin ja mida? Ja mis järjekorras? Kas ma tegin joomisega endale head või tegin kurja? Seda ei saa nüüd enam mitte keegi teada, ei ialgi. Me ei tea ju tänase päevani, kas tsaar Boriss tappis tsareevits Dimitri või vastupidi.

[---] Läksin välja värske õhu kätte, kui juba hahetas. Seda teavad ju kõik, kõik, keda mälulünk võõrasse trepikotta on viinud ja kes hommikul sealt välja tulevad, — nad teavad, mis ränk koorem mul hingel oli, kui ma mööda neid neljakümmend astet alla komberdasin.

„Pole viga, pole viga,” lohutasin ma ennast, „pole viga. Vaata, seal on ju apteek! Kas sa näed? Seal aga nühib see pruunis jopes piider tänavat. Seda näed sa ju ka. Rahune maha. Kõik läheb just nii, nagu peab minema. Kui sa tahad vasakule minna, mine vasakule, Venitska, mine vasakule, ma ei sunni sind mitte millekski. Ja kui tahad minna paremale, mine paremale.”

Läksin paremale, veidi taarudes külmast ja murest, jah, just, külmast ja murest. Oh seda hommikust ängi mu hingel! Oh illusioonide armetust! Oh paratamatust! Mida küll on selles ängis rohkem, selles ängis, millele keegi pole veel osanud nime anda, — kas halvatust või iiveldust? Närvipinget või hullu hingevalu? Kui aga kõike on ühepalju, siis kas sisaldab see ühtekokku rohkem külmakangestust või palavikku?

„Pole viga, pole viga,” lohutasin ma ennast, „tuul on vali, tõmba hõlmad koomale ja tatsa tasapisi. Hinga hästi aegamööda. Hinga nii, et jalad sõlme ei läheks. Ja mine kuhugi, ükskõik kuhu. Isegi kui sa peaksid vasakule pöörama, jõuad Kurski vaksalisse, kui lähed otse, satud samuti sinna, aga kui pöörad paremale, ka siis jõuad ikka Kurski vaksalisse. Seepärast minegi paremale, et juba kindla peale sinna sattuda.

Oo, tühisus! Oo, efemeersus! Oo, mannetuim ja häbiväärseim aeg minu rahva elus — aeg päevatõusust poodide avamiseni! Kui palju ülearu-seid halle juukseid on see toonud kõigi igatsuse käes vaevlevate kodutute šataäni kahupähe! Mine, Venitska, mine.”

Kurski vaksali esisel väljakul räägib pohmeluse ja ängistuse käes ägav Venitska inglitega.

Toetan end pigem vastu mõnd sammast ja pigistan silmad kinni, et iiveldust maha suruda...

„*Igatahes, Venitska, igatahes,*” laulis kõrgustes keegi hästi tasakesi, hästi mahedalt, „*pigista silmad kinni, et iiveldus kaoks.*”

Oo, ma tundsin nad ära! Need on ju jälle nemad. „Issanda inglid, kas need olete jälle teie?”

„*Muidugi meie,*” kostis uuesti mahedalt.

„Aga kas te ka teate, inglid,” ütlesin mina, samuti hästi tasa.

„*Mida?*” küsisid inglid.

„Mul on raske...”

„*Jah, me teame, et on raske,*” laulsid inglid, „*aga kõnni ringi. Kõnni aga kõnni, siis hakkab kergem. Poole tunni pärast tehakse pood lahti, viina hakatakse müüma küll alles kella üheksast, aga punast veini saab kohe...*”

„Punast?”

„*Punast,*” kordasid issanda inglid lauldes.

„Kas külma?”

„*Külma ikka...*”

Oo, kui elevile ma läksin!

„Teie muudkui laulate: kõnni aga kõnni, hakkab kergem. Minul jälle pole üldse tahtmist jalga jala ette tõsta. Te teate ju isegi, kuidas sellises olekus, nagu minul praegu, kõndimine tundub.”

Seda kuuldes jäid inglid hetkeks vait, kuid hakkasid varsti jälle laulma: „Aga tead sa mis, sa võiksid jaama restorani minna. Vahest seal on midagi. Eile õhtul oli herest, vaevalt kogu heres ühe õhtuga ära joodi!”

„Jah-jah! Jah, lähengi. Kohe lähen ja uurin järele. Aitäh teile, inglid!”

Nemad laulsid taas tasakesi:

„Võta heaks, Verja!”

Ja lisasid pärast mahedalt:

„Ega ei maksa...”

Petuškisse sõidab Venitška samuti peaaegu et inglite juurde, kohta enast aga kirjeldab ta kui maapealset paradüüsi:

„Petuški on paik, kus linnulaul ei lakka ööl ega päeval ja jasmiin õitseb aasta ringi. Pärispatt, kui seesugust on kunagi üldse olnud, ei piina seal kedagi. Isegi neil, kes on nädal otsa pummeldanud, püsib seal pilk sügav ja selge...”

„Igal reedel, täpselt kell üksteist, ootab mind seal perroonil valge pilve karva silmadega plika, kelle silmad lähevad üha heledamaks ja heledamaks, mu armsaim lirvoos, põletav põrguplika...”

„Aga teispool Petuškid, kus taevas ja maa ühte sulavad ja emahunt ulub tähtede poole, — seal on hoopis teine tera, kuigi sama lugu: seal, suit-sunud ja täiu täis taredes, millest põrguplika midagi ei tea, puhkeb õitsele mu pojuke, kõige prullakam ja malbem pojuke ilma peal. Ta tunneb tähte „Ю” ja loodab selle eest mult pähkleid saada. Kes teist tundis kolmeaastasena tähte „Ю”? Mitte keegi teist ei tunne seda õigupoolest tänini. Aga tema tunneb, ega oota selle eest mingit tasu peale klaasitäie pähklite.”

Venitška võttis harjumuspäraselt vagunisse kaasa sumadani alkohoolsete jookidega. Läbi kogu poeemi „Moskva–Petuški” märgistab tema teekonda kärekaaviskamine ja lausa selle poetiseerimine.

Moskva — Sirp ja Vasar

[--] Tõstsin sumadanist välja kõik, mis mul oli, võileivast kuni roosa kangeni, ja libistasin käe sellest üle. Libistasin käega ja jäin ühtäkki mõttesse. Libistasin veel korra ja vajusin norgu... Jumal, sa näed, mis mul siin on. Aga on mul siis seda vaja? Kas mu hing tõesti seda ihkab? Näed sa, mida mulle selle asemel antakse, mida mu hing ihkab! Issand halasta, ruts kolmekümne seitsmene peet...

Ja issand vastas mulle siniseid välke pildudes:
„Aga milleks Pühale Teresale stigmad³? Ka temal pole neid vaja, aga ta ihkab neid!”
„Just-just!” ütlesin ma suures elevuses. „Minuga on ka nõnda, himustan, aga vaja pole mulle mitte üht piiska!”
Kui sul just himu on, Venitška, eks sa siis võta, mõtlesin endamisi, kuid viivitasin. Võib-olla ütleb Jumal veel midagi?
Jumal vaikis.
Kena. Võtsin asuniku ja läksin tamburisse. Nõndaks. Mu hing oli neli ja pool tundi vangis vaevelnud, nüüd lasen ta vabaks. On klaasike ja on võileib, *et oksele ei ajaks*, ja hing, mis elamustele juba väheke valla. M u r r a m i n u g a l e i b a , i s s a n d !

Sirp ja Vasar – Karatšarovo

Ja võtsin kohe klõmaka!

Poem „Moskva–Petuški” põhineb naerukultuuril. M. Bahtin on seda nimeetanud karnevalikultuuriks: ainult karnevalil vahetavad oma kohad naljakas ja hirmus, elu ja surm ning kõik pöördub pea peale. Prantsuse kirjanikul Anatole France’il on novell „Jumalaema veiderdaja”. Selle peategelane, vaene rändartist, tuli kabelisse palvetama. Kui aga prior kabelisse pilgu heitis, siis nägi ta veiderdajat tões ja vaimus pildumas ja püüdmas vaskkuule. Mees valdas oma kunsti täiuslikult ja see oli parim, mida ta Jumalaemale anda suutis, see oli tema tõeline palve. Midagi selletaolist näeme ka Jerofejevi poemis. Venitška, kes usub õndsasse ja valgustatud Jumalasse, hüüatab ühel hetkel: „Mida ma peaksin veel jooma, et see hingepuhang ei kustuks? Mida peaksin ma jooma Sinu nimel?” See ei ole pühaduse rüvetamine, see on ainumas viis leida osadus Jumalaga.

Kaugeltki mitte kõik Venemaa alkohoolikud ei ole erudiidid, kuid Jerofejevi poemi kangelane ilmutab teadmisi Kanti filosoofiast, vene ja maailmakirjandusest, Piiblist, poliitikast ja mütoloogiast. Kui tema vestluskaaslane ütleb: „Näiteks salanõunik Goethe ei joonud üldse...”, põrmustab Venitška selle väite särava esseega, mis ulatub absurdi ja kirjandusteaduse piirimaile, kuuludes niisugusena muidugi ka „Moskva–Petuškid” kandva naerukultuuri iseloomulike näidete hulka.

„Aita teda, Jerofejev,” ütlesin ma iseendale, „aita ometi meest. Käi välja mõni allegooria või nii...”

„Teie siis ütlete, et salanõunik Goethe ei pruukinud grammigi?” alustasin ma dekabristi poole pöördudes. „Aga miks ta ei joonud? Kas oskate

³ Stigma – märk, tähn; siin: Kristuse ristihaavade jäljend uskliku kehal

öelda? Mis sundis teda karskusele? Kõik ausad vaimuinimesed jõid, aga tema mitte! Mispärast? Meie näiteks sõidame Petuški poole ja miskipärast peatub rong kõikjal, välja arvatud Jessinos. Miks ei võiks rong ka Jessinos peatuda? Aga ei, pöörutab peatumata mööda. Eks ikka sellepärast, et Jessinos pole pealetulijaid. Peale tullakse kas Hrapunovos või Frjazevos. Rahvas kõmbib Jessinost Hrapunovosse või Frjazevosse ja läheb seal rongi peale. Sellepärast, et rong kihutab Jessinost peatumata mööda. Nõndasamuti talitas ka vana tobe Johann Wolfgang von Goethe. Mis te arvate, kas ta poleks tahtnud viina visata? Muidugi oleks. Aga kus tema, ei tahtnud ise ränkama hakata, vaid pani *enda asemel* jooma kõik oma teoste tegelased. Võtkem või „Faust”. Kes seal ei joo? Kõik joovad. Faust joob ja nooreneb. Siebel joob ja kipub Faustile kallale. Mefistofeles muud ei teegi kui lakub, kostitab burše ja laulab neile „Kirpu”. Te küsite, miks salanõunik Goethel seda kõike vaja oli? Hästi, ma seletan. Miks pani Goethe noore Wertheri endale kuuli pähe kihutama? Sellepärast, et *tema ise* oli enesetapu äärel – selle kohta on kindlaid tõendeid –, ja et kiusatusest võitu saada, pani Wertheri tegema seda enda eest. Kas saite aru? Tema jäi elama, aga samas *justkui oleks* siiski endale otsa peale teinud. [---]

Ja täpselt samal moel, nagu ta ennast maha laskis, nii ta ka jõi, see teie salanõunik. Mefistofeles joob, aga temal, vanal sunnikul, on nina õline. Faust võtab lisa, aga tema, vana känd, lallab juba täies purjes. Minuga töötas kunagi ühel trassil onu Kolja. Tema oli samasugune! Ise ei joonud, kartis, et nagu tilga saab, nii on kuu aega hooletu. Aga meid lausa sundis takka. Valas välja, õhutas, käis peale nagu uni, ja kui me siis võtma hakkasime, hõljus õndsalt ringi, va madu, äraseletatud nägu peas...

See teie ülistatud Johann von Goethe oli täpselt sama vurhvi mees! Schiller pakub talle klaasikest, tema ütleb ära – ja miks ka mitte! Alkohoolik oli see teie salanõunik Johann von Goethe, viimane *parm*. Ja käed tal ka *justkui* värisesid.”

Mõni peatükk enne poemi lõppu kandub tegevus Petuškisse: „Petuški. Perroon”, „Petuški. Vaksaliesine väljak”. See nimetus ei kõla küll tõepäraselt: mis väljakut seal ikka olla saab? Aga järgmise peatüki nimetus „Petuški. Sadovaja ringtee” sunnib mõtlema, et tõenäoliselt ei tulnudki pohmeluses Venitška Petuškis maha ja rong tõi ta tagasi Moskvasse. „Veider, kui kõrgeid maju on Petuškisse ehitama hakatud!...” Kõrvaltänaval nelja meest kohates: „Tundsin nad kohe ära, aga ma ei hakka teile seletama, kes need neli olid...” Need neli ütlesid, et ta on vahele jäänud, ja hakkasid teda peksma, Venitška pani nende käest plehku. Ja nimelt nüüd, kuuldes selja taga jälitajate sammude müdinat, nägi ta esimest korda Kremlit, neli meest jõudsid talle järele just Kremli müüri juures, kuid tal õnnestus veel kord nende eest ära põgeneda. Ta tormas võõrasse trepikotta.

Ka siis veel, kui jooksin võõraste trepikotta ja komberdasin kõige ülemisele mademele ning seal jälle maha varisesin, ei lakanud ma lootmast...

„Oh, pole viga, pole viga, tunni möödudes süda rahuneb, vere saab maha pesta, lama, Venitška, lama koiduni, siis pääsed Kurski vaksalisse ja... Ei maksa nii hirmsasti väriseda, ma ütlesin ju sulle, ei maksa...”

Süda tagus nii ägedalt, et ei lasknud kuulatada, ometi kuulsin ma ära, kuidas all trepikojas avanes aeglaselt välisuks ega sulgunud umbes viie silmapilgu vältel...

Üleni võbisedes ütlesin ma iseendale: „Talitaa kuum!” Mis tähendab, et tõuse ja sea end lahkumiseks valmis. Aga see polnud enam mingi „talitaa kuum”, ma tundsin, et see on „lemaa sabahtani”, nagu ütles lunastaja, ehk „issand, miks oled sa mind maha jätnud?”.

Issand vaikis.

[--] Ja kui ma neid nägin, valdas mind igasugusest hirmust suurem (ausõna, suurem!) imestus: kõik nad neljakesi tulid ülespoole sokkide väel, kingad näpus. Miks neil seda tarvis oli? et trepikojas mitte kära teha? või et märkamatu minuni hiilida? ma ei tea, kuid igatahes on see viimane asi, mida ma mäletan. See imestus nimelt.

Nad ei läbenud hingegi tõmmata, vaid tormasid viimaselt trepiastmelt kohemaid mind kägistama, viiel või kuuel käel korraga. Püüdsin kõigest väest nende käsi enda kallalt ära kiskuda ja oma kõri kaitsta. Kuid siis juhtus see kõige õudsem: üks neist, kõige julmema ja kõige klassikalise profiiliga, tõmbas taskust välja hiigelsuure, puust peaga naaskli. Mine tea, ehk polnudki see naaskel, vaid kruvikeeraja või midagi. Ta käskis teistel mu käsi kinni hoida, ja kuidas ma ennast ka ei kaitsnud, naelutasid nad mu juba täiesti arukaotanuna põrandale...

„Miks küll? Miks küll, miks küll, miks küll?” pomisesin ma.

Nad torkasid naaskli mulle otse kõrri...

Ma ei teadnud, et ilma peal võib olla sellist valu. Tõmbusin piinas kägarasse ja jäme punane täht „Ю” laotus mu silme ette, see väreles ning jäigi värelema ja seitsaadik ei ole ma teadvusele tulnud ega tule enam kunagi.

Jah, muidugi põhineb poem „Moskva–Petuški” karnevaliefektil, naerukultuuril. Kuid kangelane saab tõeliselt surma ja poem muutub tragöödiaks, mida kinnitab autori enda elu ja surm. Kummaline, et Venitška sureb seeläbi, et talle torgatakse naaskel kõrri: Jerofejev ise suri kõrivähki kakskümmend aastat pärast poemi lõpetamist. Niisiis on poemi õudse võitu lõpp otsekuu prohvetlik. Ent Venedikt Jerofejev kirjutas oma alkohoolikust kangelase elust maha, see parandamatu joodik on mitmes suhtes autobiograafiline kuju, sellepärast on ka tema nimi Venitška Jerofejev. „Ta hukutas end tõenäoliselt meelega. Ta hukutas enda kui autori ja see kajastus hukku-

vas kangelases. Ta hukutas enda kui tegelase ja see kajastus hukkuvas autoris. [---] „Petuški” viimase reaga tappis ta kangelase ja ka iseenda. Kirjanik, kes tahab loometööd jätkata, ei lõpeta ebauskliku hirmu tõttu oma teost mitte kunagi nii.” (M. Epštein)

Venedikt Jerofejev oli *teistsugune* kirjanik, ta ei sarnanenud ühegi teise vene kirjanikuga. Teda nimetati „joomahooajastu” kirjanikuks, ironiseerides 1970. aastate algusest 1980. aastate keskpaigani väldanud perioodi määratluse „stagnatsioonijastu”⁴ üle. Nii Jerofejev ise kui ka tema Venitška hoidsid hoolega kõrvale tollasest elust, mille põhilisteks tunnusmärkideks olid kahemõttelisus, sügav kuristik sõna ja teo vahel, vene keele ja kirjanduse kompromiteerimine, sest neid kasutati ideoloogiavahendina. Nietzsche on öelnud: „Kui väga kaua vaadata kuristikku, siis hakkab kuristik vaatama teid.” Nietzschet parafraaseerides teeb vene kriitik Andrei Nemzer „Moskva–Petuški” kangelase kohta järgmise üldistuse: „See Venitška pole kunagi näinud Kremli, aga Kreml vaatab teda kogu aeg.” Tõepoolest, võim ei sallinud inimesi, kes kippusid tema „hoolitseva” tiiva alt välja libisema, isegi juhul, kui neil see manööver õnnestus vaid enda hukutamise läbi. Seepärast võib küllap olla iva mitme kirjandusuuriija üheaegses oletuses, et neli mõrtsukat, kes jälitasid Venitškat Kremli juures, on need, kelle profiilid kaunistasid nõukogude ajal aukirju, diplomeid, autasustamislehti ja riiklike dokumente: Marx, Engels, Lenin ja Stalin. Sellega andis autor mõista: Venitškat ei tapa mitte alkohol, vaid süsteem, mille puhul saab alkoholismist peaaegu vabanemise sünonüüm.

Pilti Venedikt Jerofejevist kui inimesest ja kirjanikust täiendavad sõprade mälestused.

Lidia Ljubtšikova (poeem „Moskva–Petuški” on pühendatud tema abikaasale Vadim Tihhonovile) oma memuaarides: „...*mina tagasin sakummi, rahapuudusel oli see kõige sagedamini munaroog, mille Benedictus [nii hüüdis teda memuaaride autor] korjas leivatükiga väga hoolikalt, viimase raasuni, pannilt ära. Alati oli tal kange tahtmine süüa, kuid ta väljendas seda häbelikult, ei söönud ahnelt ja tegutses leivatükiga kuidagi eriti delikaatselt.*”

Galina Jerofejeva (Venedikt Jerofejevi lesk): „...*Venja oli meeter kaheksakümmend seitse pikk... Ta ei olnud üksnes pikk, vaid ka painduv, sihvakas. [---] Temasse oli koondunud kõik, mis on tõenäosusteooria järgi ühes inimeses peaaegu võimatu. Loodus ise sügab praegu kukalt: kuidas see küll niiviisi välja kukkus. Venka oli harmooniline. [---] Ta oli usumatult häbelik ka iseenda suhtes.*”

⁴ Tõlkimatu sõnademäng: „запой” – joomahoo, „застой” – stagnatsioon. (Tlk)

Olga Sedakova (poetess): „Talle meeldis kõik antiheroiline, meeldisid kõik antikangelasteod... Kõiges täiuslikus ja täiuslikkuse poole püüdlevas kahtlustas ta ebainimlikkust. Inimlik tähendas tema silmis ebatäiuslikku, ta nõudis, et ebatäiuslikkusse suhtutaks nagu „esimesse armastusse ja viimsesse hellusse”, ja mida vähem täiuslik, seda tugevam peab niisugune suhtumine olema. [---] Tema kõrval lihtsalt pidi tajuma omaenda rämedust, kontrast oli väga suur.”

Venedikt Jerofejevile, kes oli nõukogude lugejate armastatumaid kirjanikke, püstitati mälestusmärk kümme aastat pärast tema surma. Õieti ei saanud mälestusmärki mitte ta ise, vaid tema kangelased: Venitška ja too naine, kes meest asjatult Petuškis ootab, kellel on „kuklast pepuni ulatuv pats”. Monumendi alusel on tsitaat poemist: „Kas võib uskuda säärase inimese arvamust, kes pole saanud mahti peadki parandada?” Seda mälestusmärki ei rajanud võimud, kelle meelest kirjanik oli „paadunud heidik”, vaid Venedikt Jerofejevi austajad ja see asub väikesel haljasalal Moskvas Võitluse väljaku ääres. Vahepealsete aastate jooksul on venelaste elus paljudugi muutunud, sisemist vabadust võib nüüd saavutada ka teisel teel, kuid mälestusmärk jääb tähistama tänutunnet inimese vastu, kes pidas kinni nõukogude ajastu kõige karmimast ja tõsisemast käsust – „sa ei pea mitte elama vale järgi” (Aleksandr Solženitsõn).

Poemi peatükis „Elektrougli – 43. kilomeeter” esitatud kokteiliretseptid on saanud lausa krestomaatiliseks. Venitška Jerofejev peab end kokteilide alal suureks asjatundjaks.

Kogu maailm, Moskvast Petuškini, joob mu kokteile tänase päevani, kuigi autori nimi on teadmata. [---] Ühesõnaga, pange kirja „Kaanani palsami” retsept. Elu antakse inimesele vaid üks kord ja see tuleb ära elada nii, et retseptides ei eksitaks.

Ja nüüd mõningaid retsepte.

Denaturaat – 100 g

Tume õlu – 200 g

Puhastatud polituur – 100 g

Niisiis on teie ees „Kaanani palsam” (rahvakeeli „tõkatitops”), vedelik, mis on tõepoolest mustjaspruuni värvi, parajalt kange ja püsiva lõhnaga. See pole lihtsalt aroom, vaid hümn. Demokraatliku noorsoo hümn. Just nii, sest nendes, kes seda tarvitavad, äratab jook vulgaarsuse ja tumedad jõud. Olen nimetatud efekti korduvalt jälginud!

Et nende tumedate jõudude ärkamist kuidagi ära hoida, on kaks moodust. Esimene: „Kaanani palsamit“ mitte juua, teine: juua selle asemel kokteili „Genfi vaim“.

„Genfi vaimul“ puudub vähimgi õilsus, aga see-eest on tal bukett. [---]
Kuulake täpset retsepti:

[Odekolonn] „Valge sirel“ — 50 g
Vahend jalgade higistamise vastu — 50 g
„Žiguli“ õlu — 200 g
Piirituslakk — 150 g

Agas kui mõni inimene ei taha siin maamunal ilmaasjata ringi tuiata, jätku ta sigadele nii „Kaanani palsam“ kui ka „Genfi vaim“, istugu laua taha ja asugu valmistama kokteili „Naiskomsorgi pisar“. See on üks õige aromaadne ja veider kokteil. [---]

Kes joob lihtsalt valget viina, sel säilib nii terve mõistus kui ka mälu või siis kaovad mõlemad. „Naiskomsorgi pisara“ puhul on nali selles, et kui võtad sada grammi „Pisarat“, on mäluga kõik korras, aga terve mõistus nagu peoga pühitud. Võtad veel sada grammi ja imestad iseenese üle: kust pagan küll äkki nii palju tervet mõistust? ja kuhu on kadunud terane mälu?

Koguni „Pisara“ retsept on healõhnaline. [---]

Lavendel — 15 g
Raudürt — 15 g
„Kasevesi“ — 30 g
Küünelakk — 2 g
Hambaeliksiir — 150 g
Limonaad — 150 g

Neist ainetest valmistatud segu peab kakskümmend minutit segama kuslapuuoksaga. Mõni inimene kinnitab küll, et vajaduse korral võib kuslapuuoksa asendada hiiretapuga. [---] Kiskuge mind või tükkideks, aga millegi muu kui kuslapuuoksaga mina „Naiskomsorgi pisarat“ segama ei hakka! Ja ma naeran end ribadeks, kui keegi peaks minu silme all „Pisarat“ segama hiiretapuga ja mitte kuslapuuoksaga...

Jerofejevi poeemi peetakse vene kirjanduses postmodernismi eelkäijaks. Postmodernism, mis kestab kunstis ja kirjanduses tänapäevani, on ellu kutsunud palju kirjanduslikke rühmitusi, ühendusi, kontseptsioone ja manifeste. Kuid veel rohkem tekib vaidlusi selle üle, mis siis on postmodernism ja kuidas seda peaks mõistma.